

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۰، شماره ۱، بهار ۱۳۸۶

نقش بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان یزد

جلال سالم**، علی نمازی***

چکیده

بخش کشاورزی استان یزد، علی‌رغم تمام مشکلات فراروی آن توانسته است نقش مهمی در توسعه اقتصادی ایفا کند. این مقاله نقش بخش کشاورزی را در توسعه اقتصادی استان از ابعاد گوناگون مانند عرضه نیروی کار، اشتغال‌زایی، تأمین مواد غذایی و مواد خام صنعتی، عرضه سرمایه، مساعدت به بازار و کمک به تراز پرداخت‌ها تشریح می‌کند. میزان بهره‌مندی بهره‌برداران بخش کشاورزی از خدمات عمومی دولت همپای نقش مثبت آن در توسعه اقتصادی استان نیست. در پایان، پیشنهادهایی برای تقویت نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: کشاورزی / بخش کشاورزی / یزد (استان) / توسعه اقتصادی.

* این مقاله بر اساس گزارش مطالعاتی نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان یزد، از انتشارات سازمان جهاد کشاورزی استان یزد در سال ۱۳۸۳ تهیه شده است.

** کارشناس ارشد اقتصاد کشاورزی و عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان یزد: mtmttyazd@hotmail.com

*** کارشناس اقتصاد و کارشناس مسئول برنامه‌ریزی استانداری یزد.

مقدمه

طی دهه‌های گذشته، در مورد نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی، دیدگاه‌های متفاوتی ارائه شده است. بر اساس این دیدگاه‌ها، بخش کشاورزی از نقش غیرفعال در دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ به نقش فعال و پویا در دهه‌های اخیر تحول یافته است، به گونه‌ای که امروزه دیدگاه غالب آن است که بخش کشاورزی به‌رغم کاهش سهم آن در اشتغال و تولید ناخالص ملی به لحاظ اهمیت کلیدی در جریان توسعه اقتصادی به‌ویژه از نظر عرضه مواد غذایی و مواد خام صنعتی نیازمند توجه بیشتری است. به موازات توسعه شهرنشینی، اهمیت بخش کشاورزی افزایش می‌یابد؛ زیرا همراه با توسعه اقتصادی و ازدیاد درآمد، تقاضا برای مواد پروتئینی نیز بیشتر می‌شود. چنانچه تولیدات داخلی نتواند به این تقاضا پاسخ دهد، جامعه ناچار به اختصاص ارز کمیاب داخلی به واردات محصولات کشاورزی خواهد بود. در این جریان، استان یزد، به دلیل واقع شدن در مرکز کشور و محدوده فلات مرکزی ایران و وجود اقلیم‌های خشک در بخش وسیع آن، نیازمند توجه بیشتری است و حفظ حیات اقتصادی - اجتماعی و بهبود شرایط زیست‌محیطی این خطه تا حد زیادی به بخش کشاورزی وابسته است. لازم به ذکر است که کشاورزی استان مرهون تلاش‌های خستگی‌ناپذیر نسل‌های گذشته است که قنات‌ها را برای استفاده بهینه از منابع محدود آب حفر کرده‌اند. از لحاظ تأمین مواد غذایی، بخش کشاورزی استان، در سال ۱۳۸۲، با تولید ۶۱۸ هزار تن محصولات زراعی، ۱۶۵ هزار تن انواع محصولات باغی، ۲۶ هزار و ۵۰۰ تن گوشت قرمز، ۳۸ هزار تن گوشت مرغ، ۱۴۸ هزار تن شیر گاو، و تولید سایر محصولات جانبی در تأمین نیازهای غذایی جمعیت ۸۹۰ هزار نفری استان نقش مهمی دارد (سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، ۱۳۸۴). بررسی تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار بر حسب ارزش افزوده در بخش‌های عمده اقتصادی استان نشان می‌دهد که طی سال ۱۳۸۱ بخش کشاورزی با ۱۶۸۹ میلیارد ریال ارزش افزوده بعد از بخش صنعت با ۲۵۴۱ میلیارد ریال ارزش افزوده دارای بالاترین ارزش تولید ناخالص بوده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد، ۱۳۸۳).

همچنین، میانگین سهم بخش کشاورزی در اشتغال استان، طی سال‌های ۸۰-۷۵، علی‌رغم کمبود مساعدت‌های لازم برابر ۱۴/۱ درصد و میانگین سهم بخش صنعت طی سال‌های فوق با مساعدت‌های فراوان ۳۰/۷۶ درصد بوده است (همان). بهبود شرایط زیست‌محیطی و کمک به امنیت و رشد و توسعه حیات اقتصادی - اجتماعی در مرکز کشور دیگر نقش مهم بخش کشاورزی در این اقلیم خشک است که با عدد و رقم قابل اندازه‌گیری نیست.

هدف این مقاله نخست تعیین جایگاه و نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان است که به نظر برخی برنامه‌ریزان استان کمرنگ است. سپس راهکارهایی عملی به منظور حفظ و تقویت این نقش در جریان توسعه اقتصادی استان ارائه می‌شود.

مواد و روش‌ها

روش تحقیق به‌کار گرفته شده در این مقاله، روش کتابخانه‌ای است و با استفاده از آمار و اطلاعات مدیریت‌های سازمان جهاد کشاورزی و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان، محاسبات لازم انجام شده است، به طوری که ارزش ناخالص تولید از حاصل‌ضرب مقدار تولید در قیمت محصول تولید شده به‌دست آمده و در محاسبه هزینه‌های تولید پرداختی به عوامل تولید نیز لحاظ شده است. همچنین، از روش تحلیلی «سیمون کوزنتس»^(۱) استفاده شده است (نجفی، ۱۳۸۳). کوزنتس و بسیاری دیگر از اقتصاددانان معتقدند که کشاورزی در این موارد می‌تواند به فرآیند توسعه اقتصادی کمک کند.

- عرضه مازاد مواد غذایی و مواد خام صنعتی
- مساعدت به تراز پرداخت‌ها از طریق صادرات مازاد تولید
- ایجاد اشتغال برای نیروهای مولد و عرضه نیروی کار
- مساعدت به بازار و گسترش فعالیت‌های جنبی
- تأمین سرمایه

بخش کشاورزی استان، در تمام زمینه‌های فوق نقش مهمی دارد؛ بنابراین، می‌توان از این روش تحلیل استفاده کرد و به نتایج مطلوبی رسید (همان).

نقش بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان یزد

۱- عرضه مازاد مواد غذایی و مواد خام صنعتی

افزایش مواد غذایی قابل عرضه به بازارهای شهری در کشورهای در حال توسعه دارای اهمیت بسیار است، زیرا نخست آنکه به علت توسعه اشتغال در صنعت و سایر فعالیت‌های غیرکشاورزی، جمعیت مصرف‌کننده شهری در این کشورها به سرعت رو به افزایش است و دیگر آنکه به علت پایین بودن سطح تغذیه گرایش نهایی به مصرف در این جمعیت بالاست و بخش زیادی از درآمد صرف مواد غذایی می‌شود. در نتیجه، سطح دستمزدهای صنعتی و مشاغل غیرکشاورزی دیگر تا اندازه زیادی با سطح قیمت مواد غذایی ارتباط دارد.

بدیهی است هر گاه عرضه مواد غذایی نتواند همگام با تقاضا زیاد شود، قیمت مواد غذایی افزایش می‌یابد و نتیجه آن فشار روی دستمزدهای صنعتی و تورم در شهرهاست. افزایش دستمزدهای صنعتی و تورم، در نهایت، سبب کاهش تولیدات صنعتی و کندی توسعه اقتصادی می‌شود.

علاوه بر عرضه مازاد مواد غذایی، بخش کشاورزی از طریق افزایش عرضه مواد خام صنعتی می‌تواند به توسعه و رونق صنایع سبک (مانند صنایع نساجی، پشم‌بافی، قالی‌بافی، تولید قند و غیره) در کشورهای در حال توسعه کمک کند و افزایش تولید و عرضه این مواد، هزینه تولید این صنایع را پایین می‌آورد، و از وارد کردن مواد خام برای این‌گونه صنایع جلوگیری می‌کند؛ و البته در صورت تولید انبوه، می‌توان مازاد آن را صادر کرد (سلطانی و نجفی، ۱۳۷۵).

در بخش کشاورزی استان، بیش از ۳۳ نوع محصول زراعی تولید می‌شود. این محصولات شامل غلات، حبوبات، دانه‌های روغنی، نباتات علوفه‌ای، محصولات

جالیزی، انواع سبزیجات، نباتات صنعتی مانند پنبه و روناس و محصولات زیره و زعفران است.

به‌رغم تمام مشکلات و تنگناها، بخش کشاورزی در استان یزد نقش مهمی در تأمین مواد غذایی دارد. تولیدات این بخش شامل محصولات زراعی، باغبانی، دامی، طیور، و آبزیان است.

الف- تولید محصولات زراعی

میزان تولید این محصولات در سال زراعی ۸۲-۸۱ برابر ۶۱۸۲۲۶ تن بوده است که از مساحتی برابر ۶۰۹۸۶ هکتار اراضی زراعی به‌دست آمده است (سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، ۱۳۸۴).

بر اساس قیمت‌های عمده‌فروشی، درآمد ناخالص محصولات زراعی در سال ۱۳۸۲ (که از حاصل ضرب قیمت عمده‌فروشی محصول در مقدار محصول به‌دست آمده) برابر ۵۹۸/۵ میلیارد ریال است (سالم و همکاران، ۱۳۸۳).

بررسی درآمد ناخالص محصولات زراعی نشان می‌دهد که بالاترین درآمد مربوط به گندم، گیاهان علوفه‌ای، محصولات گلخانه‌ای و جالیزی است.

ب- تولید محصولات باغبانی

از کل ۱۲۸۹۸۶ هکتار سطح زیرکشت محصولات زراعی و باغی در سال زراعی ۸۲-۸۱، مقدار ۶۸۰۰۰ هکتار را باغ‌ها تشکیل می‌دهند که ۵۳ درصد از کل اراضی کشاورزی را شامل می‌شود. در بخش باغبانی استان، بیش از ۱۶۵ هزار تن انواع محصولات باغی تولید می‌شود. مهم‌ترین این محصولات عبارت‌اند از: پسته، بادام، انار، میوه‌های هسته‌دار، خرما، انگور و گردو (سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، ۱۳۸۴).

به‌طوری که ملاحظه می‌شود، تنوع اقلیمی استان امکان تولید انواع محصولات باغبانی را فراهم کرده است. تولیدات باغبانی استان از دو لحاظ عمده حائز اهمیت است:

۱- بالا بودن ارزش اقتصادی این بخش با توجه به مزیت‌ها و حجم زیاد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در آن؛ و

۲- حفظ آب و خاک و محیط زیست و ایجاد بستر مناسب برای انجام سایر فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد جاذبه‌های گردشگری.

درآمد ناخالص به قیمت جاری محصولات باغبانی استان بر اساس قیمت عمده‌فروشی در سال ۱۳۸۲، برابر ۷۶۸/۹ میلیارد ریال است. در بین محصولات باغبانی استان، پسته با ۴۴۴ میلیارد ریال دارای بالاترین درآمد ناخالص است. به عبارت دیگر، ۵۸ درصد از درآمد ناخالص محصولات باغبانی و ۳۲/۴ درصد از درآمد ناخالص محصولات زراعی و باغی استان، در سال ۱۳۸۲، به پسته اختصاص دارد (سالم و همکاران، ۱۳۸۳).

ج- تولیدات دام و طیور

با توجه به آمار پرواربندی‌ها، کشتارگاه‌ها و همچنین گله‌های داشتی، گوشت قرمز تولیدی استان، در سال ۱۳۸۲، برابر ۲۶۵۰۰ تن و درآمد ناخالص آن ۷۹۵ میلیارد ریال بود. در جدول ۱، میزان تولید و درآمد ناخالص انواع تولیدات دام و طیور درج شده است. بر اساس این جدول، درآمد ناخالص محصولات دام و طیور به قیمت جاری در سال ۱۳۸۲ برابر ۱۴۴۱ میلیارد ریال است.

جدول ۱- درآمد ناخالص محصولات دام و طیور استان در سال ۱۳۸۲

ردیف	نوع تولید	میزان تولید (تن)	درآمد ناخالص (میلیون ریال)
۱	گوشت قرمز	۲۶۵۰۰	۷۹۵۰۰۰
۲	گوشت مرغ	۳۸۱۲۰	۳۸۱۰۰۰
۳	تخم مرغ	۷۷۶۰	۳۱۰۰۰
۴	شیر	۱۴۸۰۰۰	۲۲۲۰۰۰
۵	عسل	۲۶۵	۵۸۳
۶	گوشت بلدرچین	۵۵۰	۱۲۰۰۰
جمع کل			۱۴۴۱۵۸۳

مأخذ: معاونت امور دام سازمان جهاد کشاورزی استان یزد

د- تولید آبزیان

با استفاده بهینه از منابع آب و افزایش ارزش تولید نهایی در سال ۱۳۸۲، مقدار ۲۵۰ تن انواع ماهیان سردآبی و گرمآبی تولید شده است. درآمد ناخالص پرورش آبزیان به قیمت جاری در سال برابر ۳/۴۵ میلیارد ریال بوده است (سالم و همکاران، ۱۳۸۳).

محاسبه درآمد ناخالص و ارزش افزوده بخش کشاورزی استان یزد

درآمد ناخالص بخش کشاورزی استان که از فعالیت‌های تولیدی زراعت، باغبانی، دام، طیور، و شیلات در سال ۱۳۸۲ حاصل شده، طبق جدول ۲، برابر دو هزار و ۸۱۲ میلیارد و ۴۵۰ میلیون ریال است. بیشترین درآمد ناخالص مربوط به فعالیت دام و طیور و کمترین آن به تولید آبزیان مربوط است (همان).

جدول ۲- درآمد ناخالص بخش کشاورزی استان به تفکیک زیربخش در سال ۱۳۸۲

ردیف	زیر بخش	درآمد ناخالص (میلیارد ریال)
۱	دام و طیور	۱۴۴۱
۲	باغبانی	۷۶۸
۳	زراعت	۶۰۰
۴	شیلات	۳/۴۵
	جمع کل	۲۸۱۲/۴۵

مأخذ: گزارش مطالعاتی نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان یزد

برای محاسبه ارزش افزوده بخش کشاورزی هزینه‌های تولید از درآمد ناخالص کسر می‌شود. براساس محاسبات انجام شده سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان، ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۱ برابر ۱۶۹۱/۵ میلیارد ریال بوده است که ۱۴/۲ درصد از کل ارزش افزوده بخش‌های عمده اقتصادی استان را تشکیل می‌دهد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد، ۱۳۸۳).

بررسی جدول ۳، نشان می‌دهد که طی سال‌های ۸۱-۸۰، بالاترین ارزش افزوده بعد از بخش صنعت به بخش کشاورزی اختصاص داشته است.

جدول ۳ - تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار بر حسب ارزش افزوده در بخش‌های عمده اقتصادی
(ارقام به میلیارد ریال)

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	شرح
	۹۳۴۳	۱۱۹۲۲	ارزش افزوده کل
	۱۲۴۹/۵	۱۶۹۱/۵	کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری
	۱۷۲۲	۲۵۴۱/۳	صنعت
	۱۳/۳	۱۴/۲	درصد ارزش افزوده بخش کشاورزی از کل ارزش افزوده
	۱۸/۴	۲۱/۳	درصد ارزش افزوده بخش صنعت از کل ارزش افزوده

مأخذ: سالنامه آماری استان، سال ۱۳۸۳

همچنین، بخش کشاورزی استان یزد با تولید محصولات دام و طیور، شیلات، زراعی و باغی زمینه فعالیت کارخانه‌ها و کارگاه‌های مختلف در بخش‌های صنعتی و صنایع تبدیلی را فراهم کرده است.

جدول ۴، نمایانگر اطلاعات موجود واحدهای فعال صنعتی در سال ۸۲، است که مواد اولیه آنها از بخش کشاورزی استان تأمین شده است.

جدول ۴- واحدهای فعال صنعتی مرتبط با بخش کشاورزی

ردیف	نوع فعالیت	تعداد	ردیف	نوع فعالیت	تعداد
۱	چرم و سالامبور سازی	۱	۱۰	کشتارگاه صنعتی طیور	۶
۲	تولید پودر گوشت و خون	۲	۱۱	تولید پودر و روغن ماهی	۴
۳	تولید خوراک دام و طیور	۱۱	۱۲	تولید کنسرو ماهی	۵
۴	تولید پنیر	۸	۱۳	ایستگاه جمع‌آوری شیر	۲۵
۵	تولید شیر پاستوریزه و محصولات لبنی	۶	۱۴	تهیه خشکبار	۲
۶	تولید فرآورده‌های گوشتی	۸	۱۵	تهیه سبزی خشک	۲
۷	بسته‌بندی گوشت	۲	۱۶	تهیه آب انار	۱
۸	ترمینال ضبط پسته	۴۶	۱۷	تهیه آرد گندم	۲
۹	کشتارگاه نیمه‌صنعتی دام	۷	۱۸	تولید نشاسته و گلوتن	۲

مأخذ: سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، ۱۳۸۴ الف

۲- تأمین ارز از طریق صادرات مازاد تولید به منظور واردات کالاهای سرمایه‌ای مورد نیاز در روند توسعه اقتصادی

در اکثر کشورهای پیشرفته امروزی، کشاورزی در تأمین ارز مورد نیاز برای توسعه و گسترش نظام صنعتی نقش مهمی بر عهده دارد. در کشورهای در حال توسعه، توسعه کشاورزی، علاوه بر صرفه‌جویی در مصرف ارز خارجی و در نتیجه بهبود تراز پرداخت‌های خارجی، امکان صادرات مواد خام کشاورزی و تأمین ارز را فراهم می‌سازد. لازم به یادآوری است که کشاورزی تنها منبع تأمین ارز و سرمایه در مراحل اولیه توسعه اقتصادی نیست و سایر مواد اولیه نیز می‌تواند این سرمایه را فراهم آورد، ولی بین محصولات کشاورزی و مواد معدنی به مثابه منابع تأمین ارز تفاوت اساسی وجود دارد. کشاورزی می‌تواند منبع تأمین ارز دائمی باشد، در حالی که عمر مواد معدنی محدود است و نمی‌توان همواره به آنها اتکا داشت (قره‌باغیان، ۱۳۷۲).

بررسی آمار عملکرد گمرک یزد نشان می‌دهد که بخش مهمی از محصولات صادراتی استان را محصولات کشاورزی تشکیل می‌دهد، به طوری که در سال ۱۳۸۱، بیش از ۴۵ قلم کالای کشاورزی به وزن ۶۱۶۷ تن و به ارزش ۱۱/۸ میلیون دلار از گمرک یزد صادر شده است (گمرک استان یزد، ۱۳۸۱).

جدول ۵ میزان صادرات کشاورزی و غیرکشاورزی را طی سال‌های ۸۰-۷۶ نشان می‌دهد و همچنین، نمایانگر آن است که صادرات کالاهای کشاورزی، طی سال‌های یاد شده از لحاظ وزن و ارزش به ترتیب ۱۱/۸ و ۵۹ برابر افزایش یافته است.

جدول ۵ - میزان صادرات کالاهای کشاورزی و غیرکشاورزی طی سال‌های ۸۰-۱۳۷۶

سال	وزن خالص کالاهای کشاورزی (تن)	وزن خالص کالاهای غیرکشاورزی (تن)	ارزش کالاهای کشاورزی (میلیون دلار)	ارزش کالاهای غیرکشاورزی (میلیون دلار)
۱۳۷۶	۵۱۹	۸۵۱	۰/۲	۱۷/۹
۱۳۷۷	۲۷۲۰/۳	۸۵۴۴	۴/۷۵	۱۳/۸۷
۱۳۷۸	۳۴۵۹	۸۶۴۴	۴/۹۷	۱۴/۴۷
۱۳۷۹	۳۵۳۲۱۶	۳۵۲۵۶	۵/۳۹	۱۹/۲۱
۱۳۸۰	۶۱۶۷	۱۵۳۴۳	۱۱/۸۱	۲۱/۰۲

مأخذ: گمرک استان یزد، ۱۳۸۱

۳- ایجاد اشتغال برای نیروهای مولد و عرضه مازاد نیروی کار

نیروی کار یکی از عوامل مهم و عمده در تولید است و بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه، زمینه اشتغال درصد مهمی از نیروی کار را فراهم کرده است. همچنین، بخش کشاورزی می‌تواند با افزایش بهره‌وری، نیروی کار مازاد خود را رها سازد و از این طریق، به افزایش تولیدات صنعتی کمک کند. البته رهاسازی نیروی کار مازاد یا

مهاجرت بخشی از روستاییان به شهرها با دو شرط امکان‌پذیر است: نخست اینکه مهاجرت نیروی کار اثر منفی بر تولید کشاورزی نداشته باشد، و دیگر اینکه شهرها و بخش صنعتی که در مجاورت شهر قرار دارد، ظرفیت جذب نیروی کار اضافی را دارا باشد. برای تحقق شرط اول باید بهره‌وری نیروی کار یا زمین، یا هر دو، در کشاورزی افزایش یابد. این موضوع تا حد زیادی به نسبت جمعیت کشاورزی یک کشور بستگی دارد؛ هر چه این نسبت بالاتر باشد، امکان وجود نیروی کار مازاد بیشتر است (قره‌باغیان، ۱۳۷۲).

بر اساس آمار موجود، سهم بخش کشاورزی در اشتغال کشور، طی دهه ۸۰-۷۰، به‌طور متوسط ۲۳/۳ درصد بوده است؛ به‌طوری که در سال ۱۳۸۰، از جمعیت ۶۵ میلیون نفری کشور، حدود ۱۵/۶ میلیون نفر شاغل بوده‌اند که از آن میان، ۳/۴ میلیون نفر در بخش کشاورزی اشتغال داشته‌اند (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۳).

بر اساس جدول ۶، طی سال‌های ۸۰-۷۵، میانگین سهم بخش کشاورزی در اشتغال استان، برابر ۱۴/۱ درصد و میانگین سهم بخش صنعت ۳۰/۷۶ درصد بوده است. همچنین، بررسی وضع شاغلان استان بر حسب گروه‌های عمده فعالیت، نشان می‌دهد که بعد از صنعت، اشتغال‌زاترین فعالیت در استان کشاورزی است.

جدول ۶- درصد توزیع شاغلان بالای ۱۰ سال در دو بخش صنعت و کشاورزی

فعالیت	سال						میانگین
	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	
صنعت	۳۰/۷۳	۳۴/۱۶	۳۳/۹۶	۲۷/۵۹	۳۰/۰۳	۲۸/۱۳	۳۰/۷۶
کشاورزی	۱۴/۲۸	۱۳/۹۹	۱۵/۴۷	۱۵/۰۶	۱۲/۳۳	۱۳/۴۵	۱۴/۱

مأخذ: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد، ۱۳۷۶، ۱۳۸۱

همچنین، این بخش از طریق عرضه مازاد نیروی کار خود به توسعه بخش صنعت استان کمک فراوانی کرده است، به طوری که بخش عمده‌ای از مهاجران روستایی در کارخانه‌های استان به تولیدات صنعتی می‌پردازند.

۴- گسترش فعالیت‌های جنبی

با تبدیل کشاورزی سنتی و بسته به کشاورزی تجاری و افزایش تدریجی بهره‌وری کشاورزی، پیوند بین کشاورزی با بخش‌های دیگر اقتصادی گسترش می‌یابد. با گسترش این پیوند، نیاز بخش کشاورزی به نهاده‌های تولیدی در خارج از این بخش بیشتر می‌شود و فعالیت‌های تبدیل مواد خام کشاورزی به فرآورده‌های متنوع‌تر و مورد تقاضای مصرف‌کننده شهری به تدریج گسترش می‌یابد. گسترش فعالیت‌های قبل و بعد از تولید مواد خام کشاورزی، اشتغال و درآمد بیشتر ایجاد می‌کند و بدین ترتیب، ارزش افزوده فرآورده‌های کشاورزی بیشتر می‌شود. در کشورهای پیشرفته، اگرچه سهم کشاورزی در اشتغال و تولید ناخالص ملی در مقایسه با بخش‌های دیگر کم است، سهم فعالیت‌های جنبی وابسته به کشاورزی نسبتاً زیاد و در حال افزایش است (سلطانی و نجفی، ۱۳۷۵).

بخش کشاورزی استان برای فعالیت بسیاری مشاغل جنبی خدماتی، صنعتی و تجاری از قبیل صنایع ایجاد ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی، تجارت لوازم یدکی، تجارت ماشین‌آلات کشاورزی و نهاده‌های بذر، سم، کود شیمیایی و غیره، تعمیرگاه‌های ماشین‌های کشاورزی، داروخانه‌های دامپزشکی، تجارت نهاده‌های مورد نیاز، پرورش دام و طیور و آبزیان، شرکت‌های خدماتی فعال در زمینه بوجاری بذر، تأسیس گلخانه، اجرای طرح‌های آبیاری تحت فشار، و غیره زمینه‌های لازم را ایجاد کرده است و مجموع این فعالیت‌ها نقش مهمی را در اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد برای خانوارهای استان ایفا می‌کند. جدول ۷ نشان‌دهنده تعدادی از واحدهای اقتصادی است که در زمینه خدمات‌رسانی به بخش کشاورزی فعالیت دارند.

جدول ۷ - واحدهای اقتصادی فعال در زمینه خدمات رسانی به بخش کشاورزی

ردیف	نوع فعالیت	تعداد
۱	تولید مکمل های دامپزشکی	۲
۲	تولید سموم دامی	۲
۳	سردخانه	۴
۴	داروخانه دامپزشکی	۱۷
۵	تولید ادوات و ماشین آلات کشاورزی	۱۱
۶	تولید کود گیاهی	۲
۷	تولید کود شیمیایی	۱۲
۸	تولید تأسیسات گلخانه	۶

مأخذ: سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، ۱۳۸۴ الف

۵ - ایجاد شرایط مناسب برای زندگی و فعالیت های اقتصادی

با توجه به اینکه ۲۵ درصد جمعیت استان یزد در روستاها زندگی می کنند، به دلیل واقع شدن این استان در مرکز کشور، بخش کشاورزی علاوه بر ایفای نقش تولیدی، در بهبود شرایط زیست محیطی و ادامه حیات اجتماعی - اقتصادی نیز نقشی بسیار حساس را بر عهده دارد.

در سال های گذشته، صنایع به خصوص صنایع نیمه سنگین مانند کارخانه های فولاد، لاستیک، سیمان، ذوب روی، و غیره با استقرار در استان باعث آلودگی هوا، آب و خاک شده اند. برای جبران زیان های ناشی از آنها، باید فضای سبز موجود گسترش یابد و یا حداقل حفظ شود. بنابراین، اهمیت بخش کشاورزی به خصوص زیربخش باغبانی در ایجاد شرایط مناسب زندگی و انجام فعالیت های اقتصادی و جاذبه های گردشگری به ویژه در مناطق خوش آب و هوای کوهستانی استان مشخص می شود.

بحث و نتیجه گیری

نتایج این مطالعه حاکی است که علی‌رغم تمام محدودیت‌های تولید در خصوص محدودیت منابع آب (آب انتقالی به استان تنها برای استفاده آشامیدنی مردم شهر یزد است) کیفیت پایین آب مورد استفاده، وقوع مکرر خشکسالی، کوچک بودن واحدهای بهره‌برداری دهقانی، و کم‌سودی و بالا بودن میانگین سنی بهره‌برداران - که با توجه به قرار گرفتن استان در منطقه‌ای کویری، وجود بسیاری از این محدودیت‌ها واقعیتی انکارناپذیر است - بخش کشاورزی در تمام زمینه‌ها از جمله عرضه نیروی کار، اشتغال‌زایی، تأمین مواد غذایی و مواد خام صنعتی، صادرات محصولات و غیره در فرآیند اقتصادی استان نقشی مثبت را بر عهده داشته است، به طوری که در سال ۱۳۸۱، با ۱۶۸۹ میلیارد ریال ارزش افزوده، بعد از بخش صنعت با ۲۵۴۱ میلیارد ریال ارزش افزوده، دارای بالاترین ارزش تولید بوده است. کم توجهی به این بخش می‌تواند به رکود و ورشکستگی واحدهای بهره‌برداری کشاورزی، کاهش امنیت غذایی و استانداردهای زیست‌محیطی استان و افزایش مهاجرت از مناطق روستایی و خالی شدن گستره وسیعی از اراضی استان از جمعیت و فعالیت اقتصادی منجر شود؛ از طرف دیگر، با توجه به عدم مبارزه علمی و فنی مؤثر با تنگناها و محدودیت‌های بخش کشاورزی استان، به علت گستردگی این فعالیت در سطح حدود ۱۲۸ هزار هکتار اراضی زیرکشت و در پهنه ۱۳۰ هزار کیلومتر مربع مساحت، و به دلیل امکانات و سرمایه‌گذاری‌های دولتی موجود، لازم است برای مقابله با محدودیت‌های موجود و افزایش سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص استان، با ایجاد بستر مناسب، سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی در این بخش افزایش یابد. بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است که بهره‌برداران بخش کشاورزی خدماتی متناسب با نقش خود در اقتصاد دریافت نکرده‌اند، به طوری که بر اساس اطلاعات سرشماری عمومی سال ۱۳۷۵، میزان بی‌سودی در جامعه روستایی استان ۲۳ درصد بیش از مناطق شهری و خدمات آموزش کشاورزی و بهداشتی در مناطق روستایی کمتر از حد نیاز است. همچنین، با توجه به اینکه بزرگ‌ترین عامل محدودکننده و تهدیدکننده بخش کشاورزی استان کمبود منابع آب است، کمبود

سرمایه‌گذاری دولتی در زمینه احداث استخرهای ذخیره آب، پوشش نهرها، جمع‌آوری و هدایت آب‌های سطحی مشهود است. به عبارت دیگر، به رغم بالا بودن متوسط راندمان استفاده از آب در این استان (۴۰ تا ۴۲ درصد) در مقایسه با متوسط کشور (۳۶ تا ۳۸ درصد) (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۳)، لازم است بهره‌وری استفاده از آب به نحو چشم‌گیری افزایش یابد و تحقق آن ممکن نیست مگر به کمک پوشش کامل نهرهای سنتی، استفاده از فناوری‌های جدید مانند آبیاری تحت فشار در مناطق مساعد، ساخت استخرهای ذخیره آب، و گسترش عملیات آبخیزداری همزمان با احیای منابع طبیعی در مناطق بالادست حوزه آبخیز.

پیشنهادها

به منظور تقویت نقش بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

- ۱- افزایش درآمد کشاورزان ضروری است و از این‌رو، در برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی استان، باید با تأکید بر آن، برنامه‌های خاصی برای بهبود وضع درآمدی روستاییان تدوین شود. بر این اساس، موارد زیر پیشنهاد می‌شود:
 - الف- توسعه فعالیت‌های صنایع روستایی و ایجاد مشاغل جنبی بخش کشاورزی از سوی بخش خصوصی به کمک مشوق‌ها و ارائه تسهیلات بخش دولتی؛
 - ب- ارائه تسهیلات و کمک‌های بلاعوض به منظور افزایش راندمان استفاده از آب از طریق پوشش نهرها و ساخت استخر ذخیره آب و به‌کارگیری فناوری‌های جدید مانند آبیاری تحت فشار؛
 - ج- کسب و ارائه اطلاعات درست در زمینه بازاریابی محصولات کشاورزی از سوی سازمان‌های ذی‌ربط دولتی می‌تواند به افزایش درآمد تولیدکنندگان از طریق افزایش سهم دریافتی از قیمت نهایی مصرف‌کننده منجر شود.
- ۲- یکی از عوامل مهم در ایجاد انگیزه برای مهاجرت روستاییان وجود جاذبه‌های تفریحی و سایر امکانات موجود در مراکز شهری است. از این‌رو، ضمن جبران کندی

روند عمران و آبادانی روستاها در سال‌های گذشته، ضروری است نسبت به افزایش اعتبارات عمرانی و انجام فعالیت‌های زیربنایی اقدام شود.

یادداشت‌ها

۱. Simon Kuznets

منابع

- سازمان جهاد کشاورزی استان یزد (۱۳۸۴الف)، *آمارنامه کشاورزی استان یزد*. یزد: سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، مدیریت طرح و برنامه.
- سازمان جهاد کشاورزی استان یزد (۱۳۸۴ب)، *گزارش وضعیت دامپروری استان یزد*. یزد: سازمان جهاد کشاورزی استان یزد، معاونت امور دام.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد (۱۳۷۶)، *سالنامه آماری ۱۳۷۵*. یزد: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد.
- ____ (۱۳۸۱)، *سالنامه آماری ۱۳۸۰*. یزد: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد.
- ____ (۱۳۸۴)، *سالنامه آماری ۱۳۸۳*. یزد: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد.
- سالم، جلال و همکاران (۱۳۸۳)، *نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی استان*. یزد: سازمان جهاد کشاورزی استان یزد.
- سلطانی، غلامرضا و نجفی، بهاء‌الدین (۱۳۷۵)، *اقتصاد کشاورزی*. تهران: نشر دانشگاهی.
- قره باغیان، مرتضی (۱۳۷۲)، *اقتصاد رشد و توسعه*. جلد ۱ و ۲، تهران: نشر نی.
- گمرک استان یزد (۱۳۸۱)، *آمارنامه صادرات سال‌های ۸۰-۱۳۷۶ استان یزد*. یزد: گمرک استان یزد.
- نجفی، بهاء‌الدین (۱۳۸۳)، «نقش عشایر در توسعه اقتصادی ایران». *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۷، شماره ۴.
- وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۳)، *کشاورزی در آئینه آمار*. تهران: مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.